

Obr. 1 Výjev brodění dobytka z Cejovy mastaby (podle Walsem1998b: 1472)

Ikonografická výzdoba hrobek vysokých hodnostářů Staré říše – výjevy z každodenního života, či metaforické obrazy?

Veronika Dulíková

Navštívíme-li dnes některou z nekrálovských hrobek Staré říše (cca 2700–2180 př. Kr.), jsme fascinováni nádherou a jemným provedením jejich reliéfní výzdoby. Ikonografická a textová výzdoba hrobky společně s její polohou,¹ architektonickou podobou a pohřební výbavou reflektovala postavení jedince ve společnosti. Bohatě zdobené stěny svých „příbytků věčnosti“ si mohly dovolit pouze vysoce postavené osoby zastávající významné funkce ve správě egyptského státu. Tito lidé si v první polovině Staré říše stavěli své hrobky výhradně na memfidské nekropoli, tedy v blízkosti hlavního města a svého vládce. Od druhé poloviny byli vysocí hodnostáři pohřbíváni též na provinčních pohřebištích podél celého nilského údolí.

Výzdobný program nekrálovských hrobek Staré říše byl poměrně standardizovaný. Zobrazované motivy se v hrobkách během celé Staré říše často opakovaly, přičemž zde platí přímá úměra – s postupem času se rozšířil repertoár scén a narůstala i plocha užívaná pro výzdobu. V nejstarších hrobkách byla výzdoba soustředěna pouze v omezeném prostoru kaple, od poloviny 5. dynastie byly zaplněny celé stěny kaplí (případně i dalších místností) propracovanými kompozicemi. Vrcholu v umění reliéfní výzdoby bylo dosaženo na počátku 6. dynastie (Harpur 1987: 175).

Třebaže existují klasifikace jednotlivých scén výzdobného programu podle typu zobrazení (např. výjevy s tematikou zemědělské a řemeslné činnosti, lovu ryb, trhu, pohřebních obřadů, chovu dobytka atd.), na nichž se odborníci víceméně shodnou (Harpur 1987; Walsem 2005 a 2007), jejich výklad již tak jednoznačný není. Na příkladu z Cejovy mastaby můžeme prezentovat, jak nelehká je mnohdy interpretace ikonografické reliéfní výzdoby nekrálovských hrobek Staré říše.

Cej, vysoce postavený muž žijící v polovině 5. dynastie, jenž se honosil tituly „představený pyramid panovníků Neferirkarea a Niu-

serrea“ a „představený slunečních chrámů panovníků Sahurea, Nefirirkarea, Raneferefa a Niuserrea“, si nechal postavit hrobku v severní Sakkáře nedaleko Stupňovité (Džoserovy) pyramidy. Tato hrobka, která je otevřena moderním návštěvníkům, je jednou z nejkrásnějších a nejlépe dochovaných mastab Staré říše, vyznačující se pestrostí výjevů výzdobného programu a vysokou kvalitou jejich provedení. Jedním z četných výjevů s tematikou zemědělských prací a chovu dobytka na severní stěně kaple Cejovy mastaby je brodění dobytka (obr. 1). Zemědělci s kravami se brodí skrze vodní kanál či potok, přičemž první z mužů nese na ramenou tele. Interpretace tohoto výjevu lze rozdělit do dvou skupin. Badatelé z první skupiny jsou toho názoru, že obsah vyobrazení odpovídá tomu, co znázorňuje; tedy že se jedná pouze o *vizuální zobrazení* s doslovným významem (prostým/přesným významem toho, co zobrazuje), tzv. *Sehbild*. Podle druhé skupiny obsah vyobrazení odkazuje k něčemu jinému, než je znázorněno, a jedná se tedy o *mentální zobrazení* mající metaforický nebo alegorický význam, tzv. *Sinnbild* (Walsem 2005: 71). Díváme-li se na scénu brodění dobytka pod zorným úhlem badatelů spadajících do druhé skupiny, připomíná muž nesoucí tele výjev z rané křesťanské ikonografie, mladého pastýře nesoucího na svých bedrech ovci nebo jehňátko, tedy symboliku Krista jako ochránce křesťanů.² V přeneseném významu jsou pak některými egyptology aktivity pastýře z Cejovy hrobky metaforicky přirovnávány k „dobrému pastýři“ – bohu, králi či vysokému hodnostáři ochraňujícímu egyptský lid. O tom, že vyobrazení pastýře bylo staroříšskou společností chápáno jinak než raně křesťanskou, svědčí analýzy všech dostupných vyobrazení tohoto typu ve staroříšských hrobkách provedené René van Walsemem (1998b: 1470–1477), které prokázaly, že znázornění pastýře nesoucího na svých ramenou tele nemohlo v tomto období být symbolem „dobrého pastýře“, tj. pojetí, jež vychází z biblické tradice.

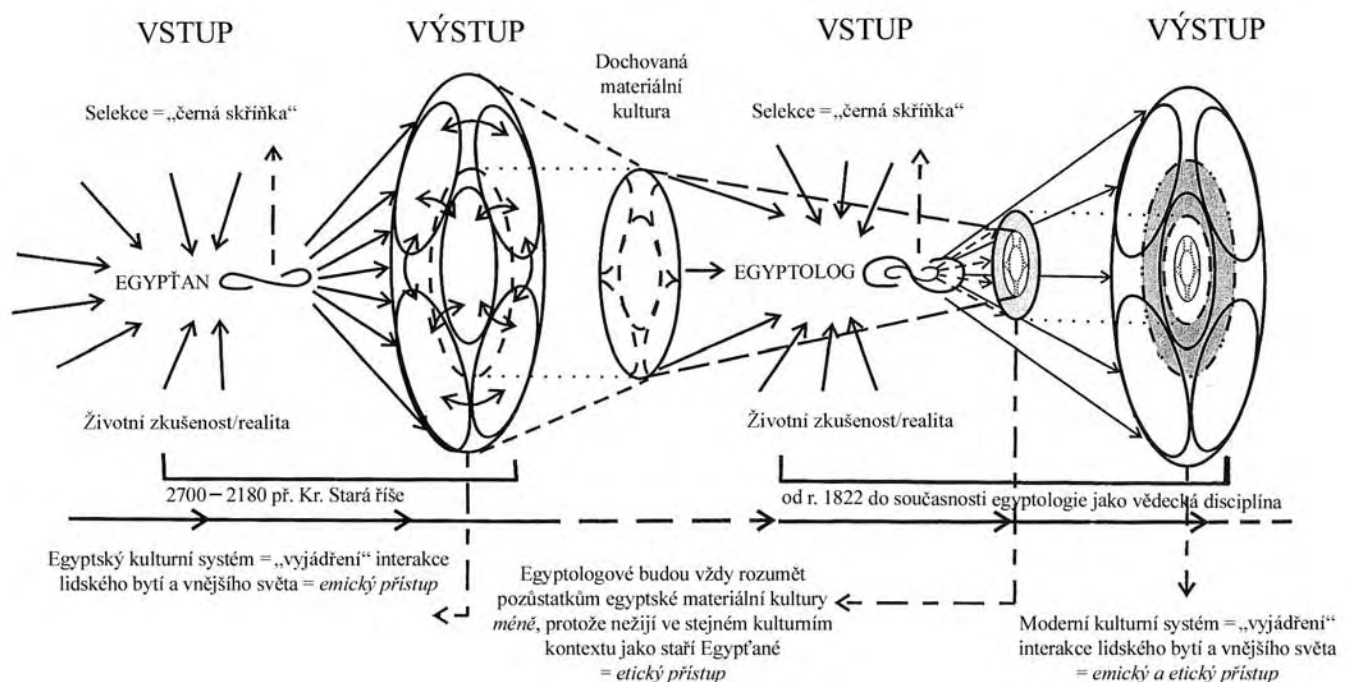
Jak je možné, že může být výjev z výzdobného programu staroříšské hrobky badateli interpretován velmi rozdílně, ba dokonce protichůdně? Uvědomíme-li si, že dobu, v níž žijeme, dělí od doby Staré říše asi 4500 let a že výzdobný program hrobek vznikl v jiném myšlenkovém a kulturním prostředí, velmi odlišném od naší zá-

padní kultury, je pochopitelné, že naše kulturní předpojatost a hodnoty pak ovlivňují náš pohled na staroegyptský svět. Naše nazírání na kulturu starých Egypťanů můžeme označit jako *etický přístup* („pohled zvenčí“), tedy nazírání ze zorného úhlu jiné kultury než egyptské. Naproti tomu *emický přístup* („vnitřní pohled“) představuje popis skutečnosti z hlediska jejich aktérů.

R. van Walsem vyjádřil vztah mezi oběma přístupy a procesy, které zde nastávají, schématem (obr. 2), z něhož vyplývá následující. Výzdobný program hrobky vysokého hodnostáře nás konfrontuje s realitou (příp. její částí), kterou starý Egypťan prožil („vstup“) a vyjádřil ji obrazovými znázorněními a texty („výstup“). Výzdoba každé hrobky vykazuje selektivní charakter vycházející od majitele hrobky. Ač se vyobrazená témata často v hrobkách opakují, žádné dvě staroříšské hrobky nemají totožný výzdobný program. Je zjevné, že pouze majitel hrobky mohl vnímat, číst a interpretovat všechny informace a zprávy, které byly zakotveny v jeho hrobce. Navíc každý majitel hrobky mohl ke všeobecně přijímaným a srozumitelným informacím přidat nějakou informaci, která mohla být rozpoznatelná pouze pro něj samého a jeho příbuzné (Walsem 2005: 51). Z hlediska pozorovatele, který není obeznámen s tím, jak systém mezi vstupem a výstupem fungoval, je tento proces jako „černá skříňka“. Čím větší je tedy sociální a kulturní vzdálenost mezi původcem hrobky a pozorovatelem, tím větší je možnost pro neporozumění a špatný výklad možných úrovní významu „zprávy“ obsažené ve vyobrazení či textu (Walsem 2007: 281), například projektování atributů založených na biblické tradici tam, kde ve starém Egyptě nebyly. Walsem (1998a: 1211; 2007: 277) egyptologický přístup definuje jako „vědeckou“ hru založenou na (klasické) západní logice.

Při interpretaci významu jednotlivých reliéfních scén je nutné si uvědomit, že je tato otázka součástí širší problematiky, a je tedy nutné řešit účel a funkci výzdobného programu ve spojitosti s funkcí hrobky samotné (Vischak 2007: 267).

Hlavní funkcí hrobky bylo chránit tělo jejího majitele, současně však byla „památníkem“, který prezentoval jedince a jeho postavení před smrtí.³ Máme tedy chápat výjevy na zdech staroříšských

Obr. 2 Schéma: Selektivní a interakční procesy starých Egypťanů a egyptologů (podle Walsem 2005: 64)

hrobek jako kopie pozemské existence, které umožňují nahlédnout do každodenního života starých Egypťanů, nebo jako scény zobrazující pokračování života na onom světě? Či tyto scény představovaly prostředek, který umožňoval přechod ze světa živých do zásvětí – prostředí, v němž měl zesnulý trávit věčnost (Baines 1999: 37; Allen 2006: 10)? Jelikož je majitel hrobky ve výzdobném programu vždy prezentován jako živý a ani texty doprovázející výzdobu neodkazují k zásvětí, je pravděpodobné, že důležitou částí motivace pro výzdobu hrobek vysokých hodnostářů bylo vyjádřit jejich prostřednictvím osobní úspěch a vysoké postavení, aby si tak zajistili „dobrou vzpomínku“ u potomstva (Walsem 2007: 305). Je však také možné, že v pozdějším období Staré říše byly plán výzdobného programu staroříšských hrobek vysokých hodnostářů a rozmístění jednotlivých scén inspirovány kosmologickým modelem, který ovlivňoval i dispoziční plán Textů pyramid v královských hrobkách (Vischak 2003).⁴

Rozluštění hieroglyfického písma Jeanem Françoisem Champolionem v roce 1822 umožnilo čtení již mrtvého jazyka používaného zaniklou staroegyptskou kulturou. Tento geniální badatel tak našel klíč k pochopení mnoha aspektů faraonské země na Nilu. Samotné písmo ani hmotné reliktů však nestačí k tomu, abychom dnes s odlišným myšlením a hodnotovým systémem vzešlým ze „západní kultury“ porozuměli všemu, co je s egyptskou kulturou spojené. Myšlenkový svět starověkých Egypťanů je pro nás téměř neviditelný, nevystupuje z materiálních pozůstatků přímo, ale je v nich zakódován. Stejně jako proces hledání klíče k egyptskému písmu byl zdoluhavý a pokoušelo se o něj mnoho badatelů s rozličnými přístupy a metodami, je dekodování výzdobného programu hrobek vysokých hodnostářů Staré říše obdobně obtížným procesem, který stále probíhá. V současné době se egyptologové intenzivně věnují studiu výzdoby hrobek,⁵ je tedy možné, že se v brzké budoucnosti podaří osvětlit ambivalentní ikonografické výjevy, o jejichž významu lze zatím jen spekulovat.

Poznámky:

¹ Hrobky vysokých hodnostářů ve Staré říši nebyly stavěny izolovaně, ale byly součástí nekropolí, jejichž prostorová organizace se do určité míry shodovala s administrativní a sociální strukturou na královském dvoře tohoto období. Střed představovala králova hrobka a kolem ní byly rozmístěny hrobky jeho úředníků. Tento předpoklad testovala Ann Macy Rothová (1988: 201–214) na příkladu sakkárského pohřebiště.

² V raně křesťanském prostředí se vyobrazení dobrého pastýře nejčastěji nacházejí v místech posledního odpočinku zemřelých, v mauzoleích, katakombách, na sarkofázích (Royt 2006: 129).

³ Více k nekrálovským hrobkám v období stavitelů pyramid viz Bárta 2009.

⁴ Deborah Vischaková (2003) provedla analýzu několika hrobek vysokých hodnostářů 6. dynastie a poukázala na to, že existuje paralela mezi dispozičním rozvržením místností kaple těchto hrobek a královskou pohřební komorou a taktéž že koncepce jejich výzdobného programu vykazuje spojitost s Texty pyramid v královských hrobkách.

⁵ Největším počinem na tomto poli je Leiden Mastaba Project. Jedná se o projekt Leidenské univerzity, který mapuje výzdobu více než 330 nekrá-

lovských staroříšských hrobek na memfidské nekropoli. Jeho součástí je i analýza a interpretace obrazové výzdoby těchto hrobek (Walsem 2005).

Literatura:

- Allen, James P.: 2006 „Some aspects of the non-royal afterlife in the Old Kingdom“, in: Bárta, Miroslav (ed.). *The Old Kingdom Art and Archaeology. Proceedings of the Conference Held in Prague, May 31 – June 4, 2004*, Prague: Academia, s. 9–17.
- Baines, John: 1999 „Forerunners of Narrative Biographies“, in: Leahy, Anthony – Tait, John (eds.). *Studies on Ancient Egypt in Honour of H. S. Smith*, London: The Egypt Exploration Society [Occasional Publications 13], s. 23–37.
- Bárta, Miroslav: 2009 *Život a smrt ve stínu pyramid. Staroegyptská hrobka a společnost v době stavitelů pyramid Staré říše*, Praha: Paseka.
- Harpur, Yvonne: 1987 *Decoration in Egyptian Tombs of the Old Kingdom. Studies in Orientation and Context*, Oxford – New York: KPI.
- Royt, Jan: 2006 *Slovník biblické ikonografie*, Praha: Karolinum.
- Roth, Ann Macy: 1988 „The Organisation of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom“, *Journal of American Research Center in Egypt* 25, s. 201–214.
- Vischak, Deborah: 2003 „Common between Pyramid Texts and Old Kingdom Tomb Design: The Case of Ankhmahor“, *Journal of American Research Center in Egypt* 40, s. 133–157.
- 2007 „Agency in Old Kingdom elite tomb programs: traditions, locations, and variable meanings“, in: Fitzenreiter, Martin – Herb, Michael (eds.). *Dekorierete Grabanlagen im Alten Reich. Methodik und Interpretation* [Internet-Beiträge zur Ägyptologie und Sudanarchäologie 6], s. 255–276. <http://www2.rz.hu-berlin.de/nilus/net-publications/ibaes6/publikation/ibaes6-vischak.pdf>
- Walsem, René van: 1998a „The Interpretation of Iconographic Programmes in Old Kingdom Elite Tombs of the Memphite Area. Methodological and Theoretical (Re)Considerations“, in: Eyre, Christopher J. (ed.). *Seventh International Congress of Egyptologists. Cambridge, 3–9 September 1995*, Leuven: Uitgeverij Peeters [Orientalia Lovaniensia Analecta 82], s. 1205–1213.
- 1998b „The Caption to a Cattle-fording Scene in a Tomb at Saqqara and its Implication for the Seh/Sinnbild Discussion on Egyptian Iconography“, in: Clarysse, Willy – Schoors, Antoon – Willems, Harco (eds.). *Egyptian Religion. The Last Thousand Years. Part II. Studies Dedicated to the Memory of Jan Quaegebeur*, Leuven: Uitgeverij Peeters [Orientalia Lovaniensia Analecta 85], s. 1469–1485.
- 2005 *Iconography of Old Kingdom Elite Tombs: Analysis & Interpretation, Theoretical and Methodological Aspects*. Leiden: Ex Oriente Lux/Peeters [Mémoires de la Société d'Études Orientales "Ex Oriente Lux" 35].
- 2007 „Sense and Sensibility. On the Analysis and Interpretation of the Iconography Programmes of Four Old Kingdom Elite Tombs“, in: Fitzenreiter, Martin – Herb, Michael (eds.). *Dekorierete Grabanlagen im Alten Reich. Methodik und Interpretation* [Internet-Beiträge zur Ägyptologie und Sudanarchäologie 6], s. 277–331. http://www2.rz.hu-berlin.de/nilus/net-publications/ibaes6/publikation/ibaes6-van_walsem.pdf